

Derleyen Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
Toplumsal Hareketler

Y. DOĞAN ÇETINKAYA 1975'te İstanbul'da doğdu. 1997'de İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 2002'de tamamladı. 2003-2004 akademik yılında Budapeşte Central European University'de ikinci yüksek lisans derecesini aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi'nde doktora öğrencisidir. 1999'dan itibaren İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisidir. 2008'e kadar beş yıl süre ile Eğitim-Sen 6 No'lu Üniversiteler Şubesi'nde yönetim kurulu, 2005-2007 arasında da Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde parti meclisi üyeliği yaptı. 2004'te *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi* adlı kitabı İletişim Yayınları'ndan yayımlandı. Yine İletişim Yayınları'ndan *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* kitap dizisinin çeşitli ciltlerinde, *Tarih ve Toplum*, *Toplumsal Tarih* dergilerinde yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Çağdaş sendikal hareket ve milliyetçilik üzerine yazdığı *Birikim*, *Express* ve *Gelecek* dergilerinde yayımlandı.

İletişim Yayınları 1304 • Politika Dizisi 69

ISBN-13: 978-975-05-0583-6

© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2008, İstanbul

2. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETINKAYA
**Toplumsal
Hareketler**
Tarih, Teori ve Deneyim

i l e t i Ő i m

Onlara...

Onlar ki;
toprakta karınca,
suda balık
havada kuş kadar çokturlar...

NÂZİM HİKMET

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

2008 Sonrası İsyanlar Üzerine

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA.....9

ÖNSÖZ

Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı?

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA.....19

BİRİNCİ KISIM

Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA.....25

İKİNCİ KISIM

Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler:

Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler

ARIF DİRLİK.....75

Devrim ve Küreselleşme: Chiapas'tan Seattle ve Ötesine

JOHN FORAN.....95

Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler

SYDNEY TARROW.....123

Toplumsal Hareketler Yirmi Birinci Yüzyıla Giriyor

CHARLES TILLY.....153

Yok Olmanın (!) Diyalektiği:
Via Campesina ve Gıda Egemenliği
AHMET BEKMEN199

**Foucault Aracılığıyla Direnişi Teorileştirmek ve
Toplumsal Cinsiyeti Kavramsallaştırmak: İslamcı
Politik Partilerde Kadın Aktivistlerin Durumu**
SARA ABABNEH229

ÜÇÜNCÜ KISIM

Macaristan'da Toplumsal Hareketler: Bir Taslak
GÁBOR HALMAI – FERENC LACZÓ259

Türkiye'de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine
GÖRKEM DOĞAN293

Güney Kore'nin *Minjungu* ve *Minjung* Hareketi
DONGYOUN HWANG345

**Bir Değişim Siyaseti: Otoriter Yönetim Sonrası
Tayvan'da Refah, Kimlik ve Toplumsal Hareketler**
YA-CHUNG CHUANG373

**Yugoslavya'da 1968 ve 1971 Öğrenci Hareketleri:
Komünist Gençleştirmenin İki Hatası**
MARKO ZUBAK397

Savaş Karşıtı Hareket: Yeniden "Vietnam Sendromu"
FOTİ BENLİSOY425

**Ezilenlerin Şenliğinde Sahne Almak:
Toplumsal Hareketler ve Tiyatro**
BİLGE SEÇKİN479

Filistin'den Bir Toplumsal Hareket: Hamas
ERHAN KELEŞOĞLU513

**Hareket ve Kurumsallaşma Arasında
Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık**
İLKAY YILMAZ533

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

2008 Sonrası İsyanlar Üzerine

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Bu kitap bir fikir olarak ilk ortaya çıktığında ve derlemeyi yaptığımız süreçte “küreselleşme karşıtı hareket” olarak bilinen bir dalganın içerisinde geçilmekteydi. Nitekim kitabımızın açılış makalesi de bu hareket ve onun neticesinde ortaya çıkan sosyal forumlar sürecinin bir değerlendirmesiyle son buluyordu. 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren hegemonik hale gelen neo-liberal iktisadi ve siyasal düzen çok kısa bir süre içerisinde ekonomik, sosyal ve ekolojik bir yıkıma yol açmıştı. Her ne kadar olumlu bir gelişme olarak imlense de küreselleşme olarak tanımlanan süreç beraberinde muazzam bir yoksullaşma, sosyal hak kayıpları, ekolojik yıkım ve büyüyen bir işsizlik de getirmişti. Milyonlarca insanın göçmen ve mülteci konumuna sürüklendiği, düzensiz ve güvencesiz çalışmanın norm haline geldiği ve insanlığın müştereklerinin acımasız bir metalaşma ile özel ellere teslim edildiği bu süreç küresel ölçekte bir tepkiye yol açmıştı.

1999 yılında Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’nün toplantısının kitlesel olarak protesto edilmesi ve yaşanan sokak çatışmaları neo-liberal küreselleşmeye karşı gelişmekte olan tepkiyi yeni bir aşamaya taşıdı. Seattle’daki gösterileri bir dizi ül-

kedeki diğerleri izledi. 2001 yılında ise Brezilya İşçi Partisi'nin iktidarda olduğu Porto Alegre kentinde düzenlenen küresel bir sosyal forum da “başka bir dünyanın mümkün” olduğu ilan edildi. Bu arada yine 2001 yılında Arjantin’de bölgeyi derinden sarsan kendiliğinden bir isyan, bir sosyal patlama gerçekleşiyordu. Bu tarihten sonra dünyanın farklı yerlerinde bir araya gelen ve sosyal forumlarda farklı alternatifleri tartışmaya başlayan toplumsal hareketler 2000’li yıllarda önemli bir uyanışı temsil ediyordu. Sosyal forumlar sadece alternatif politikaları ve başka bir küreselleşmeyi tartışmakla kalmıyor aynı zamanda yapıldıkları yerlerde sokak çatışmalarını da tetikliyorlardı.

Elinizdeki kitabın derlenmesi 2007 yılında bitmiş ve 2008 yılında yayınlanmıştı. Bu tarihten sonra toplumsal hareketler dünyasında çok önemli gelişmeler yaşandı. 2008 yılının son günlerinde Atina’da 15 yaşında bir gencin, Alexandros Grigopoulos’un, polis tarafından öldürülmesi ülke çapında bir isyan dalgasını tetikledi. Bir gencin öldürülmesi sonucunda ortaya çıkan toplumsal tepki hükümeti kısa süre içerisinde ülkeyi yönetemez bir duruma getirmeye yetmişti. Yunanistan’daki bu radikal karşı çıkışın sadece bir prelüd olduğu kısa bir süre içinde anlaşıldı. Yunanistan’ın ve bir dizi güney Avrupa ülkesinin içine sürüklendiği mali kriz sonucunda isyan ateşi hızlı bir şekilde Akdeniz’i sardı. Yunanistan’ın içine girdiği borç krizi sonucunda hükümetin hızlı bir şekilde kemer sıkma politikalarını gündemine alması 2008 yılındaki tepkiyi ortaya çıkaran fay hattını hareket geçirdi.

2010 ve 2012 yılları arasında Yunanistan, modern tarihinin gördüğü en büyük kitlesel gösterilerle sarsıldı. Gerek Yunanistan’ın borç krizi, gerekse de buna ilişkin egemenlerin gündeme getirdiği reçeteler doğrudan neo-liberal iktisadi ve siyasal sistem ile ilişkiliydi. Kronik işsizlik, sosyal devletin tasfiyesi, sağlık ve eğitim sisteminin piyasalaşması, düzensiz ve esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması küresel çapta bir direnişi tetikliyordu. Buna bir de mali kriz sonucu gündeme getirilen ek kemer sıkma politikaları ve kitlesel işten çıkarmalar ek-

nince uzun yıllara yayılan sokak çatışmalarını, meydan gösterilerini anlamak çok zor olmuyordu.

Bu gösteriler süresince iki kavramın sıklıkla altı çiziliyordu: “700 Euro Kuşağı” ve “Prekarya.” Yani düzensiz, güvencesiz, esnek ve daha ağır çalışma şartlarının yaygınlaşması ve karşılığında alınan ücretin azalması. Buna maruz kalan da haliyle daha çok geçmişin kazanılmış haklarından mahrum gençler oluyordu. 2000’li yılların gençliği için sunulan gelecek, sosyal haklardan arındırılmış, düşük ücretli düzensiz işler ya da kronik işsizlikti. Nitekim Yunanistan’dan biraz önce 2005 ve 2006 yıllarında Fransa’yı Paris banliyölerinde sıkışmış işsiz gençliğin ve öğrencilerin eylemlilikleri ciddi bir şekilde sarsmıştı. Yunanistan’da borç krizi ile birlikte tepkinin boyutu da muazzam bir ölçüde artıyordu.

Her ne kadar kriz ve kriz sonrası ortaya çıkan çatışmalar Yunanlıların özsel ve tarihsel özelliklerine (Yunan tembelliği veya direniş ruhu!) atfedilerek açıklanmaya çalışılsa da hemen arkasından gelen diğer örnekler karşımızdaki olgunun kültürel bir nedene indirgenemeyeceğini bariz bir şekilde gözler önüne serdi. Nedenler benzerdi ve 2008 sonrasında ortaya çıkan tepkilerin boyutları ve şiddeti gözle görünür bir şekilde turmanışa geçmişti. Yunanistan ile benzer zamanlarda İzlanda, İtalya, İspanya, Portekiz, İngiltere gibi ülkelerde kitlesel gösteriler, işgaller ve kendiliğinden isyanlar ve yağmalar ortaya çıkmıştı. Atina’nın Syntagma Meydanı’ndaki gösterileri Madrid’in Puerto del Sol Meydanı’ndaki işgal izlemişti. 2011 yılında New York’un finans merkezi Wall Street’te ortaya çıkan işgal, yani Occupy, ise bu dalganın taçlandığı bir eylem oldu. Neo-liberal sistemin sembolik merkezinde nüfusun %99’u adına paylaşımındaki adaletsizliğe ve eşitsizliğe karşı çıkılıyordu. İşgal eylemini Amerikan hükümeti barışçıl olarak tanımlamış da olsa terör timlerini seferber etmişti bile. Artık politik sistemin kendisine, yolsuzluklara, iktisadi adaletsizliğe karşı gelişen tepkiler işgal gibi doğrudan eylem biçimini almış, kitleselmiş ve radikalleşmişti.

Ancak bütün bunların yanı sıra üzerinde durduğumuz dönemin en önemli gelişmesi Ortadoğu’da ortaya çıkan ayaklan-

malardı. Elinizde tuttuğunuz kitap “Doğu toplumları” olarak nitelenen toplumların fitraten veya kültürel olarak başkaldırmaya eğilimli olmadıklarını varsayan hakim paradigmayı sorguluyordu. Tarihsel bazı çalışmalar üzerinde durarak hem Doğu olarak tek bir torbada toplanan ülke ve toplumların homojen olmadığı anlatılmaya çalışılıyor hem de bu ülkelerin tarihinde toplumsal hareketlerin eksik olmadığına altı çiziliyordu. 2010 yılının son günlerinde Muhammed Buazizi’nin kendini yakmasının Ortadoğu tarihinin ve Akdeniz havzasının en önemli ayaklanma dalgasının fitilini ateşleyeceğini kimse tahmin etmemişti. Bu öngörüsüzlüğün en önemli sebebi kitabın girişinde ele almaya çalıştığım bakış açıydı. Ortadoğu ve Kuzey Afrika tarihinde yer kürenin diğer yerlerinde olduğu gibi isyan, ayaklanma ve devrimlerin eksik olmamasına rağmen özellikle 1960’lı yıllar ertesinde Baasçılık gibi devletçi akımların bölgede egemen olması ve otoriter yönetimlerin uzun süren hükümlanlığı dikkatlerin bu bölge için sadece zor ve itaat sarmalına odaklanmasına yol açmıştı. Oysa Ortadoğu’da özellikle 2000’lerin başında radikal bir işçi hareketi gelişmekteydi. Hatta kendisini yeni bağımsız sendikal bir hareket olarak ortaya koyuyordu. Bunun dışında çok farklı İslami ve seküler muhalif gruplar bir süredir etkin faaliyet yürütüyorlardı. Yine eklemek isyanları zaman zaman kendini ayan ediyor ama ayaklanma, başkaldırı ve devrim Ortadoğu toplumlarına yakıştırılmıyordu. Buna en güzel cevabı tüm dünyayı şaşırtarak Arap Baharı verdi. Hem de o kadar ki, Occupy hareketinden Puerto del Sol Meydanı’na kadar birçok eyleme ilham kaynağı olarak. 1979 İran İslam Devrimi tarihçi ve sosyal bilimciler arasında neden kimsenin bu olayı tahmin edemediğine dair hararetli bir tartışmaya neden olmuştu. 2011 yılında yaygınlık kazanan Arap isyanı da benzer biçimde bölgenin içindeki ve dışındaki uzmanlarını şaşkına çevirdi.

Bu yeni toplumsal hareket dalgası muhayyel Doğu ve Batı arasındaki ayrımları ortadan kaldırmaya başlamışken, “eski” ve “yeni” toplumsal hareketler gibi sınıflandırmaları da gereksizleştirdi. Giriş makalesinde belirttiğim gibi aslında yeni ve

eski toplumsal hareketleri sınıflandırmak ve ayırmak için kullanılan birçok kıstası hem eski hem yeni denilen hareketlerde bulmak işten bile değildi. Ayrıca yeni toplumsal hareketlere dair ileri sürülen birçok değer yargısı da zaman içerisinde temelsiz çıkmıştı. Yine farklı kompartmanlara ayrılan toplumsal hareketlerin tekrar bir araya gelme eğiliminde olduklarından ve küreselleşme karşıtı hareket ve sosyal forumlar sürecinde gökkuşağı koalisyonun yavaş yavaş oluşmakta olduğundan bahsetmiştim.

Aslında 2008 sonrası gündeme gelen toplumsal hareketler ve doğrudan eylemler bu eğilimi sokakta gerçekleştirmiş oldu. Neo-liberal sistemden canı yanan işsizler ve güvencesiz çalışanlar, geleceksizleştirildiklerini düşünen gençler ve öğrenciler, kazanılmış hakları tırpanlanan çalışan kesimler, kentsel dönüşüm mağdurları, banliyölerde unutulmuş göçmenler, köylüler, mülteciler, ekolojik yıkımın mağdurları, patriarka ile savaşımlar çok farklılaşabilen taleplerini sokakta birleştirmekte zorlanmadılar. Dünyanın meydanlarında bir araya gelenler hem iktisadi ve siyasal sisteme karşı çıkıyorlar, hem politik hürriyet ve temsiliyet talep ediyorlar hem de farklı kimliklerinin tanınmasını istiyorlar. Yani daha önceleri farklı alanlarda, farklı örgütlerle mücadele ederek kompartmanlaşmış sınıf, kadın, çevre hareketleri artık bir arada mücadele etmeye başladılar.

Aslında daha sık bir şekilde kendiliginden toplumsal patlamalarla karşı karşıya kalınması farklı alanlarda mücadele edenleri ve farklı nedenlerle isyan edenleri ister istemez sokakta yan yan getiriyor. Farklı örgütsel formlarda bir araya gelen birçok muhalif kurum bu alanların hepsine atıfta bulunmayı da artık ihmal etmiyor. Bundan dolayı birinci bölümde sorguladığım eski ve yeni toplumsal hareketler üzerine akademik dünyada yapılan ayırım yeni dalga tarafından iyice boşa çıkarılmış durumda. Ancak burada altı çizilmesi gereken bir husus daha var. Sosyal forumlar süreci ve küreselleşme karşıtı hareketlerde bir araya gelenler hala örgütlü bir hareketin ve sol politik örgütlerin temsilcileriydi. 2008 sonrası sıklıkla or-

taya çıkan görüntü ise sosyal patlamalar olmaya başladı. Örgütlü yapıların hiçbir şekilde hakim olmadıkları, hatta yönlendirici bir rol bile oynayamadıkları sosyal patlamalar. Bundan dolayı günümüz isyanlarının ve ayaklanmalarının toplumsal hareketlerle olan ilişkilerinin sorgulanması ve hatta kendilerinin bir toplumsal hareket teşkil edip etmediklerinin tartışılması gerekiyor.

Bir sosyal patlama şeklinde gelişen ve yaygınlaşan isyanlar ve işgal eylemlerinin önümüzdeki dönemde daha da yaygın bir şekilde gündemimizde olacağını tahmin edebiliriz. Ancak bu isyanların birçok ülkede gelişmekte olan muhalefet dinamikleri ile beraber belli bir programa sahip bir politik muhteva edinip edinmeyeceğini öngörmek zor. Bu noktada geçerken belirtmekte fayda var. Türkiye’de 2013 isyan günlerinde yapılan atıflardan bir tanesi de 1848 Devrimleri’ydi. Kendi adıma yeni bir proleterleşme sürecinin yaşanıyor olması ve bunun çerçevesinde toplumsal isyanların ortaya çıkmasının aşikar bir benzerliğe işaret ettiğini düşünüyorum. Böyle bir sürecin yine 1848’de olduğu gibi yeni ve kendine has siyasal ideolojilere ve örgütlere yol vereceğini iddia etmek veya beklemek de çok fantazi sayılmaz. Ancak bunu elbette zaman gösterecek. An itibariyle büyük toplumsal seferberliklerin ve isyanların çok gerisinde kalmış bir politik hayat var önümüzde.

Bu durumu en iyi şekilde beş ay önce Türkiye’de ortaya çıkan ayaklanma çerçevesinde de tespit edebiliriz. Birçok isyanda olduğu gibi Gezi Parkı etrafında gelişen 2013 bahar ayaklanması da herkesi şaşırttı. Beklenmiyordu. Aslında yine birçok olayda olduğu gibi bugünden bakıldığında öncüllerini tespit etmek mümkündü ve bunlar hiç kimse için sır değildi. Denizli Deba işçilerinden Meha LC Waikiki işçilerine, UPS veya THY direnişine, Şişe-Cam direnişinden Antep Tuğla işçilerine, Teksim işçilerinden Hey Tekstil emekçilerine, Bursa’daki metal fabrikası işgaline kadar çok sayıda işçi eylemliliği hemen Gezi öncesinde gerçekleşmişti. Yumurta eylemlerinden, otobüs eylemlerine, Boğaziçi Starbucks işgalinden OD-TÜ öğrencilerinin geçen kış gerçekleştirdikleri eylemlere,

kopya skandallarına karşı yapılan gösterilere kadar sayısız direniş vardı öğrencilerin. Kentsel dönüşüme karşı yapılan eylemler ve çatışmalar hala hafızalarda. Sürmeye de devam ediyor. Başbüyük eylemleri, Sulukule için verilen mücadele, Emek Sineması için yapılan eylemler, kürtaj yasağı karşı yürüyüşler, altın aramalarına karşı taşrada yaygın olarak yapılan eylemler, hareket halini alan HES karşıtı eylemlilikler, Gerze, Tortum, Çıralı'da halk ile polis arasında ortaya çıkan çatışmalar gerçekleşeli çok olmamıştı Gezi'deki işgal başladığında. Taraftar grupları statları ülkenin en politik mekanları yapmanın ötesine geçerek sokakta polisle çatışmaya başlamışlardı. Yine her ne kadar güçlü ve hegemonik bir hükümet Türkiye'yi yönetiyor da olsa MİT yasa tasarısı, dinlemeler, kürtaja ve kadına ilişkin söylem, doğrulacak çocuk sayısı telkinleri, içki düzenlemeleri, son 1 Mayıs çatışmalarında olduğu gibi kamusal alan üzerindeki kısıtlamalar, artan muhafazakar söylem ve yasal düzenlemeler, heykel yıkımları, metroda öpüşme yasakları, Alevi karşıtı resmi söylem ve niceleri toplumda çok ciddi bir tepkinin birikmesine yol açıyordu. Yine de öngörülemedi 2013 İsyanı. Her ne kadar neo-liberal tahribatın standart bakiyesi ve hızlı bir şekilde prekarya yaratan yeni proleterleşme süreci veri ise de birçok isyanda gördüğümüz bir iktisadi/mali kriz de mevzu bahis değildi.

Politik özgürlük talebi Türkiye'deki isyanda diğer yerlere oranla daha bir ön plandaydı. Özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın kişiliğine ve söylemindeki keyfilğe karşı toplumsal bir hınç ortaya çıkmıştı. Öyle ki belli bir aşamadan sonra hareketi yeniden ateşleyen, küllerini alevlendiren onun söylemi oldu. Yine geçerken belirtmek gerekir ki her ne kadar merkez karşısında çevrenin, memleketin mağdurlarının temsilcisi olduğunu iddia etse de başbakanın eylemlere ilişkin söylemi bu kitapta uzunca bir şekilde anlatmaya çalıştığım seçkinci bakışın güzel bir örneğiydi. Harekete ismini dahi o verdi: Çapulcular. Bu kitapta da belirtildiği gibi isyan durumunda yöneticilerin, seçkinlerin tedavüle koydukları ilk tepkiler bu tür nitelermelerdir: "Ayaktakımı," "güruh," "sürü" vs.

Yine Gezi parkının boşaltılması sonrasında (hatta boşaltma esnasında gaz fişekleri halen havada uçuşurken) Taksim Meydanı ve Gezi Parkı'nın temizlik ve peyzaj çalışmalarının başlatılması yöneticilerin bu seçkinci tavrını açık ediyordu. Zira genelde “düzen” kavramına meftun olan politik sağ her türlü aşağıdan, kendiliğindenci gelişmeyi ve ayaklanmayı “pislik”le ilişkilendirir kitapta bahsettiğim Le Bon gibi.

2013 Bahar Ayaklanması gerek hükümetin imajının yurtdışında ve yurt içinde zedelenmesiyle, gerek alternatif bir dünya kurmak isteyenler için bir moral motivasyon kaynağı olmasıyla, gerek bir araya gelmesi sıradan zamanlarda düşünülmemeyecekler arasında bir dayanışma havası oluşturmasıyla ve gerekse de uzun bir süredir görülmeyen ölçüde bir alt üst oluşa neden olmasıyla birçoklarında “artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” değerlendirmelerine yol açtı. Birçok süreli yayında Paris Komünü'ne ilişkin değerlendirmeler yazıldı. Oysa ki son çeyrek asırdır küresel çapta gündeme gelen isyanların ortak bir özelliği, en azından şimdilik, büyük ayaklanmalara rağmen her şeyin aynı şekilde kalıyor ve devam ediyor olmasıydı. Bunun belki de tek istisnası Arap ayaklanmalarında olmuştu. Birçok tartışmalı boyutuna rağmen önemli siyasal ve toplumsal değişiklikler yaşanmaya devam ediyor Ortadoğu'da. Ancak orada da hareketi yönlendirme kapasitesine sahip bir politik özne yok.

Ancak elbette modern Türkiye tarihinde bu tür, devlet güçlerini ülkenin kalbi sayılacak bir alandan çekilmeye zorlayacak sosyal patlamalar ender yaşanıyor. Hele ki belli bir süre o alanı işgal edip kontrol edecek boyutta. İki hafta gibi kısa bir süre de olsa yüzbinlerce insan neo-liberal dünyanın ortasında, güçlü bir neo-liberal hükümetin yönettiği ülkenin en merkezi yerinde başka türlü bir dünya yeşertti. Bunun yanında kolluk kuvvetlerinin karşısında bir süre durmayı da göze aldı. Bu anlamda ülkenin batısı için çok önemli bir deneyimdi. Zira Türkiye tarihi boyunca farklı zamanlarda etkili toplumsal hareketler ve direnişler ortaya çıkmış da olsa bu tür kendiliğinden bir toplumsal kalkışmanın, sosyal patlamanın yaşandığı örnekler

sayılıdır. İlk akla gelen örnek 1908 Devrimi sırasında ortaya çıkan toplumsal enerjidir. O boyutta bir toplumsal enerjinin, toplumsal hareketliliğin ve devrim durumunun ortaya çıktığı bir başka örnek aslında yoktur. Yine 1960 Darbesi öncesi ortaya çıkan dinamik, binlerce insanın kendiliğinden eylemliliğini de beraberinde getirmişti. Öncesi ve sonrasındaki toplumsal ve politik hareketlilikle anlamlandırılabilir bir kendiliğindenliği barındırıyordu ama ortaya çıkardığı olanaklar darbe tarafından çalınmıştı. Yukarıda birçok örneğini verdiğim eylem ve direnişlere rağmen 2013 Bahar Ayaklanması'nın bu tür bir olgu olup olmadığını anlamak için biraz daha beklemek gerekecek. Bu satırların yazarı da isyan günlerinde bu ayaklanmayı Türkiye tarihindeki üçüncü radikalleşme dalgası olarak nitelendirmişti. İsyen Gezi Parkı'nda çıkarıldıktan sonra da İstanbul ve Türkiye'nin dört bir yanındaki parklara dağılarak kendine akacak yeni mecralar buldu. Ancak an itibarıyla kendini yeniden üretmeyi başardığını, süreklileşebildiğini ya da kurumsallaştığını iddia etmek mümkün değil. Tahrir örneğinde olduğu gibi bir yıl aradan sonra daha da büyüyen ve seçilmiş bir hükümeti sallayacak boyutta yeniden dirilebilecek gibi de gözüküyor.

2013 Bahar Ayaklanması ile en azından Türkiye'de kalıplaşmış ikilikler üzerinden yapılan tahlillerin ve liberal, muhafazakar ve milliyetçi tarihyazımlarının ortak paydası olan ceberut devlet karşısında imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum varsayımlarının ülkeyi anlamak açısından hiçbir işe yaramadığı daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Türkiye'de hızla gelişen ve çeşitlenen farklı toplumsal dinamiklere dikkat kesilmek gerekliliği elzem. 2000'li yılların başındaki karşı küreselleşme eylemleri ve sosyal forumlar sürecine üzerinde en fazla durulan husus Türkiye'de bu hareketler ile koordine edilecek gerçek bir toplumsal hareketin olmayıştı. Avrupa'nın en büyük toplumsal hareketi sayılabilecek Kürt ulusal hareketi dışında bir toplumsal hareketten bahsedilemiyordu. Türkiye tarihi boyunca her zaman önemli bir yeri olan öğretmen hareketi de kendi içine kapanmış, dar grupçu tartışmaların içinde debele-

niyordu. Aslında KESK demek olan ve giriş makalesinde de tartışılan Eğitim-Sen, Türkler ile Kürtlerin de kitlesel olarak bir arada yaşayabildikleri ve eyleyebildikleri belki de tek demokratik kitle örgütüydü. Ancak bir süredir kendisini var eden fiili meşru mücadele hatundan kopmuştu. Bu anlamda küresel ölçekte yürüyen harekete Türkiye’den gruplar katılsa da bu sürecin gerçek toplumsal bir tekabüliyeti mevcut değildi. Gezi Parkı’nda demokratik kitle örgütleri gerçeklikleri oranında dahi yokken farklı siyasal yapılar da kendilerini temsil etmenin ötesine geçemediler. Taraftar gruplarının kitle örgütlerinden ve siyasal yapılardan sembolik olmanın ötesinde daha fazla öne çıkması bu durumun en önemli delilini teşkil etti.

Ancak yine de genel anlamda 2008 sonrasında toplumsal hareketler açısından mevcut durumun daha olumlu olduğu söylenebilir. Ekoloji temelli karşı çıkış ve direnişlerden öğrenici hareketine, işçi direnişlerinden feminist harekete, kentsel dönüşüm projelerine karşı direnişe kadar birçok dinamik güçlü bir tek parti hükümeti tarafından bastırılmıyor. Gezi Parkı tartışmalarında patlak veren isyan aslında bu dinamiği de ayan etti. Bu anlamda Türkiye kendi özgüllükleriyle birlikte bugün 2008 sonrası isyanlar dalgasının daha bariz bir parçası oldu. Ayaklanmanın geri çekildiği bu andan itibaren bu deneyimi yaşamış binlerce insanın nasıl ve ne yönde adımlar atacaklarını ve ne kadar başarılı olduklarını tartışmak ise bir sonraki ön-söze kalacak.

Beyazıd, Mart 2007

Ö N S Ö Z

Toplumsal Hareketler Derlenir Toplanır mı?

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Elinizde tutmakta olduğunuz kitabın hikâyesinin başlangıcı bundan yaklaşık üç yıl öncesine kadar uzanıyor. Toplumsal hareketler üzerine İstanbul Siyasal'da bir seminer dersi açan olan hocam Serpil Çakır bu konu üzerine bir kitap oluşturulması fikrini ilk ortaya atan kişiydi. “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1911 Müslüman Protestosu” üzerine bir tez hazırlamakta olduğum sırada gelen bu teklif beni son derece heyecanlandırmıştı.

Toplumsal hareketler üzerine derli toplu bir kitabın Türkçe'de mevcut olmayışı bu fikri doğuran en önemli nedenlerdendi. Varolanların çoğu da, ya bir konu üzerine derinlemesine eğilmiş monografiler, ya analitik bir çerçeveden, tartışmadan yoksun çalışmalar ya da bir takım kuramlar üzerine yapılan çevirilerden oluşuyordu. Bundan dolayı ilk akla gelen bu konu üzerine yazılmış çizilmiş külliyatı okuyucuya tanıtılabilecek makaleler toplamaktı. Ancak toplumsal hareketler üzerine ortaya çıkmış kuramsal çalışmaların yanında farklı ülkelerde ve tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış farklı hareketler, deneyimler üzerine de çok fazla çalışma mevcut değildi. Olanlar da dağınık bir haldeydi. Müstakbel derlememiz ise derdimize de-

va olacaktı. Ancak daha işin başında ortaya çıktı ki, ne toplumsal hareketler üzerine üretilmiş teorik yayınları ne de sonsuz çeşitlilikteki deneyimleri kapsayabilecek bir derleme yapmak mümkündü. Zira bu konu üzerine ortaya çıkmış teorik okullar dallanıp budaklanmıştı; seçilecek deneyimlerin ise herhangi bir sınırı mevzu bahis değildi.

Dahası murad edilen daha çok bu konu üzerine eğilmiş öğrencilere yönelik bir okuma kitabı oluşturmak da değildi. Bu kitap hali hazırda belli toplumsal hareketler içinde aktif çalışanlara da deney aktarabilecek, soru işaretleri uyandırabilecek bir niteliğe haiz olmalıydı. Toplumsal hareketleri nesneleştirmeyi de makul bir seviyede tutmalı ve –bu alanda örnekleri olduğu gibi– konusuna haddinden fazla yabancılaşmamalıydı.

Bu farklı kaygılardan dolayı ilk akla gelen yazıların çeviriler yerine telif makaleler şeklinde toplanması oldu. Zira bu farklı kaygılarımızı daha baştan yazarlara anlatarak bu çerçevede yazılar isteyebilirdik. Zaten Türkiye’de hemen her konuda çeviriye dayanan kitap yeterince yapılmaktaydı. Bundan dolayı her şeyden önce bu toplumsal hareketler külliyatının “babaları” olarak tanımlanan kişilere meramımızı anlatarak yazı talebinde bulunduk. Neyse ki bu yarı akademik yarı politik kaygılarımıza birçok isimden olumlu bir yanıt aldık. Charles Tilly, Sydney Tarrow ve John Foran daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olan tebliğlerini kitabımızın çerçevesine uyduğu takdirde verebileceklerini bildirdiler. Toplumsal hareketleri ilk kez ciddi anlamda sistematikleştirme çabasının içine girmiş kişilerin başında gelen Tilly’nin makalesi toplumsal hareketlerin geleceği üzerine bir fikir yürütme olduğu için kitabın derlenme amaçlarından bir tanesine tam uyuyordu. En azından böyle bir değerlendirme, hali hazırda toplumsal hareketler içinde eyleyenler için faydalı bir tartışma olabilirdi. Sydney Tarrow ise en son hazırlamakta olduğu çalışmasıyla ilintili olacak şekilde ulusötesi hareket eden aktivistler üzerine bir katkı sunmak istedi. John Foran da toplumsal hareketlerde Seattle sonrası değişmeye odaklanarak küreselleşme mefhumu ile hareketler arasındaki ilişki üzerine kafa yoruyordu. Bu noktada

toplumsal hareketlere daha tarihsel bir perspektiften bakan kişilerin, Seattle'ı ne derece mihenk taşı olarak kabul ettikleri de ortaya çıkıyordu.

Burada teşekkür etmek istediğim insanlardan bir tanesi de bu kitaba desteğini esirgemeyen ve dünyanın farklı yerlerindeki öğrencileri ile temasa geçen Arif Dirlik'tir. Toplumsal hareketlerin son halinin analitik bir değerlendirmesini yapmanın yanı sıra Güney Kore ve Tayvan gibi Türkçe'de çok fazla bilgi sahibi olunmayan ülkeler hakkında yazı almamızı sağlamış oldu. Dongyoun Hwang ve Ya-Chung Chuang'ın yazıları, kendi ülkelerinde ortaya çıkmış toplumsal hareketlerin bir kuş bakışı tarihinden daha çok bir takım meseleler üzerine odaklanmış katkılardır. Aslında bu derlemenin kaygılarından bir tanesi de daha çok Avrupa ve Amerika örnekleri üzerinden yürüyen tartışmalara sözü çok fazla edilmeyen ülkelere de deneyimler aktarmaktı. Bu konuda Budapeşte'de kaldığım süre boyunca dostluklarını ve birikimlerini benimle paylaşan Ferenc Laczó ve Marko Zubak, kendi ülkelerinde ortaya çıkmış toplumsal hareketler üzerine katkılarını Türkiye'li okuyuculardan esirgemediler.

Uluslararası bir toplantıda tesadüfen tanıştığım Sara Ababneh ve kadim dostum Erhan Keleşoğlu da daha çok politik İslamcılık çerçevesinde incelenen Ortadoğu'daki gelişmelere toplumsal hareket gözlüğünden bakmayı denediler. Erhan Keleşoğlu daha çok gericilik ve terör kavramları ile yaklaşılan Hamas'a farklı bir pencereden bakmayı deniyor. Ababneh ise Ortadoğu'da ortaya çıkan kadın aktivistlerin faaliyetlerini direniş kavramı çerçevesinde ele almayı deniyor.

Bu kitaba ilk katkı sunanlardan Görkem Doğan, Türkiye'deki örgütlü emek hareketinin seyrini, temel özelliklerini ve kırılma noktalarını okuyucularına aktararak, Türkiye'deki toplumsal hareketlerin önemli bileşenlerinden bir tanesine ışık tutuyor. Ahmet Bekmen Türkiye'de son dönemde ortaya çıkan çiftçi sendikalarının da çokça gündeme getirmeye başladığı, uluslararası tarım emekçileri hareketinin tartışma konularının başında gelen "gıda egemenliği" kavramını tartışıyor. Bilge

Seçkin'in makalesi toplumsal hareketlerin en önemli bileşenlerinden biri olan tiyatroyu ve onun devrimci dönemlerde aldığı hali inceliyor. Foti Benlisoy son dönemde özellikle ABD'nin işgalleri ile birlikte yükselen savaş karşıtı hareketi değerlendiriyor. İlkkay Yılmaz ise Türkiye'deki kadın hareketinin gelişimini, hareketin ortaya çıkardığı kavramsal çerçeveyi de kullanarak tahlil ediyor. Böylece bu derleme kendi deneyimleriyle toplumsal hareketlerin bir köşesinde didinenlere bu faaliyetlerine dair bir iki kelam etme imkânını vermiş oluyor.

Bu çalışma her ne kadar toplumsal hareketler üzerine yapılmış teorik tartışmalara değiniyor, son dönem ortaya çıkan gelişmeleri ve eğilimleri kapsıyor, farklı ülkelerde ortaya çıkmış farklı deneyimleri sayfalarına taşıyor ve farklı temaları tartışıyor da, toplumsal hareketleri derleyip toplama iddiasının nafiye olduğunu da gösteriyor. Dünyanın farklı yerlerinde, farklı dönemlerde ortaya çıkmış toplumsal hareketlerin zenginliği ve bunlara dair fikriyatın enginliği belli bir kitabın içinde derlenip toplanmaya ne iyi ki halen direniyor.

Beyazıd, Mart 2007

Birinci Kısım

Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal hareketler üzerine yazılmış çalışmaların çoğunda, bu konunun ne kadar görmezden gelindiği hakkında şikâyetler ile karşılaşılır. Artık standart bir kalıp olmuş bu serzeniş ve şikâyetlerden sonra da genellikle toplumsal hareketlerin insanların hayatlarında çok eski çağlardan beri önemli roller oynadıkları dile getirilir. Kuşkusuz bu iddia belli ölçülerde bir haklılık payını içerir. Gerçekten de toplumların tarihinin ilk zamanlarından itibaren çok farklı direniş biçimleri, çatışmalar, başkaldırıları, isyanlar toplumsal hayattan hiçbir zaman eksik olmamıştır. Gerek yönetenler arasında meydana gelen çatışmalardan, gerek yönetilenlerin, ezilenlerin toplumsal durumlarından kaynaklanan çok farklı direniş biçimleri, insanların hayatlarında önemli değişikliklere yol açmış, insanlık tarihinde etkili olmuştur. Eylemler, isyanlar, devrimler gibi çeşitli direniş örüntüleri, farklı zaman ve mekânlarda değişik hal ve biçimler olsa da “yaşanılan tarih”te hep varolmuşlardır.

Ancak “yaşanılan tarih”te hal böyleyken, Tarih’te, yani “yazılan tarih”te durum oldukça farklıdır. Hatta bu husus sadece tarih yazımıyla da sınırlı değildir. Modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte sosyoloji ve siyaset bilimi gibi birçok bilim da-

linda da bu durum söz konusudur. Bu, sıradan insanların, aşağıdakilerin, madunların, onların davranış ve eylemlerinin, tarihte oynadıkları rollerin, kolektif iradelerinin, isyanların, direnişlerin yazarlar, tarihin muhasebesini çıkaranlar ve toplumunun analizini yapmaya çalışanlarca ciddiye alınmaması durumudur. Peki kimdir bu aşağıdakilerin seslerine kulaklarını tıkananlar, bigâne kalanlar? Onlar genellikle toplumunun yönetici katmanına ait olanlar, “elit,” “seçkin” olarak adlandırılmış sosyal tabakanın üyeleri ya da ona ait olduğunu hissedenlerdir. Özellikle modern öncesi çağda bu durum daha barizdir. İnsanlık tarihini bugünlere aktarmış yazılı veya yazılı olmayan kaynakların büyük bir bölümü seçkinler tarafından ve kendi zihniyetlerini yansıtacak bir şekilde tutulmuştur. Bundan dolayı eski kronikler, tarihler genellikle sıradan insanlardan, köylülerden, ırgatlardan, zanaatkarlardan ziyade krallardan, sultanlardan, pasalardan, komutanlardan, lordlardan, mücevherli kadınlardan bahsederler. Hatta mücevherli kadınlar, yani insan cinsinin yarısını oluşturan kadın cinsiyetinin en ayrıcalıklı kısmı bile nadir olarak etkindir. Toplumun aşağısındakiler ancak çok büyük bir olay yarattıkları, varolan siyasal ve toplumsal yapıyı sarstıkları ölçüde günümüze kadar yaşayabilmiş, anlatılarda yer alabilmişlerdir. Yer aldıkları zaman da eylemleri genellikle doğal afetlere benzetilmiştir. Bu olağanüstü afetleri yaratanlar da ancak gerçek kimlikleriyle değil, “ayaktakımı,” “sürü,” “kitle” gibi küçültücü veya anomimleştirici terimlerle anılmışlardır.

Bu tarz bir aktarım, yönetenler katına ait vakanüvisler düşünülürken aslında çok da şaşırtıcı değildir. Yöneticiler çevresine ait insanlar tarafından yöneticiler için yazılan anlatıların sıradan insanların düzen bozucu faaliyetlerini aşağıdakiler ile empati kurarak anlatmaları çok beklenemez. Bu toplumsal çalkantılar dışında da zaten aşağıdakilere düşen, bir aktör olarak toplumsal hayatta arzıendam etmek değil, vergilerini ödemelerini sağlayacak üretim faaliyetiyle iştigal etmektir. Bundan dolayı onların yerleri parıltılı, yaldızlı sayfalar değil, fabrikalar, atölyeler, tarlalardır. Sıradan insanın bu durumu modern zamanlarla birlikte de pek değişmemiştir. Özellikle

modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte toplumsal hayatta sıradan insanların, aşağıdakilerin oynadıkları roller gün ışığına çıkmadığı gibi, halihazırda mevcut olanları da seçkinlerin gündemine veya daha doğru bir ifadeyle değerlendirmelerine pek girmemiştir.

Aslına bakılırsa toplumsal hareketler veya daha doğru bir ifadeyle farklı direniş ve çatışma örüntüleri hakkındaki fikriyat bu hareketler kadar eskidir. Hem toplumun yönetici katmanlarında hem ezilenler arasında toplumsal harekete ait bir fikriyat ve söylem çok farklı biçimlerde de olsa hep varolmuştur. Yukarıda kabaca tarif edilen bunun eski biçimine bir örnektir. Ezilenler arasında birçok başkaldırı, isyan belli bir direniş geleneğine atıf yapacak şekilde efsane biçimde var olabilmişken, ezenler için çoğu zaman bir kabus, bir afet olarak hatırlanmıştır. Ancak modern sosyal bilimlerin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren toplumsal hareketlere ilişkin daha sistematik analizler ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha genel toplumsal ve siyasal analizlerde, değerlendirmelerde ve teorilerde sıradan insan çok sınırlı bir ilgiye mazhar olurken, toplumsal hareketlere ilişkin çalışmalarda da küçültücü bir şekilde anılmaya devam etmiştir. Kitle toplumunun ortaya çıkışı ve örgün eğitim sisteminin oluşmaya başlamasıyla birlikte toplum hakkında daha sistematik analizler ortaya çıkmaya başlamışsa da, sıradan insanın oynadığı rolün etkinliğine dair fikir pek değişmemiştir. Toplumsal hareketler kendi aydınlarını ancak kendi içlerinden çıkaracaktır.

Bu yazı toplumsal hareketlere ve bu hareketlerin tarihsel pratiğine ait görüşleri ve farklı kuramları ele alarak, bu ikisi arasındaki ilişkiye dikkat çekecektir. Kabaca 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar ortaya çıkan farklı kuramlar ele alınırken, sınıf kavramı ve oryantalist söylem üzerinde özel olarak durulacaktır. Toplumsal hareketleri tahlil etmek için ortaya atılan teoriler ile toplumsal deneyimler arasındaki ilişki değerlendirilirken, günümüzde çokça tartışılan karşı küreselleşme hareketleri, Toplumsal Hareket Sendikacılığı, sosyal forum süreçleri gibi mefhumlar da bu bağlamda ele alınacaktır.